

مجتبی روحانی یزدلی^۱

طاهره میرساردو^۲

عبدالرضا ادهمی^۳

تاریخ دریافت: ۹۹/۸/۲۵

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۱/۲۰

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی رابطه حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی - اجتماعی از نظر اساتید دانشگاه‌ها و دانشجویان دوره دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال بود. در این تحقیق از دو روش تحقیق پیمایشی و نظریه زمینه‌ای استفاده شد. جامعه آماری تحقیق از یک سو دانشجویان و از سوی دیگر اساتید متخصص در حوزه توسعه اقتصادی - اجتماعی بودند. تعداد نمونه اساتید ۱۰ نفر بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و با اشیاع نظری انتخاب شد. جامعه آماری کلیه دانشجویان دوره دکتری رشته‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و اقتصاد مشغول به تحصیل در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال که در نیمسال دوم ۹۸-۹۹ مشغول به تحصیل بودند، نمونه دانشجویان ۲۰۰ نفر بود. اعتبار پرسشنامه با اعتبار صوری و پایایی داده‌ها با استفاده از روش آزمون و آزمون مجدد و آزمون آلفای کرونباخ مورد سنجش قرار گرفت. در پیمایش ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه محقق ساخته و در مطالعه کیفی مصاحبه نیمه ساخت یافته بود. فرضیه‌ها با استفاده از نظریه حکمرانی خوب تدوین شده‌اند. یافته‌های پیمایش، حاکی از وجود رابطه معنادار قوی بین مؤلفه‌های حکمرانی خوب (متغیرهای مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، عدالت و انصاف، پاسخگویی، کارایی و اثربخشی، اجماع‌سازی) و توسعه اقتصادی - اجتماعی است. نتایج مطالعه کیفی نشان داد که، شرایط علی پاسخگویی، حاکمیت قانون، اجماع عمومی، شفافیت، کارایی و اثربخشی، حقوق مساوی و مسئولیت‌پذیری شناسایی شده و پدیده محوری اقتصاد تک محصولی که در زمینه فعالیت بخش خصوصی، استقلال مردم و رسانه‌ها، نقش دولت، اشتراک دولت و مردم، ظرفیت سیاسی و سازمانی دولت، دولت و تأمین رفاه و بسترسازی دولت پدید آمده است. تخصص، نخبه‌گرایی و نوآوری به عنوان شرایط مداخله‌گر و اقتصاد تک محصولی منجر به اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، حمایت اجتماعی و مشارکت اجتماعی می‌شود که پیامدهای چنین کنش‌ها و واکنش‌هایی رفاه، امنیت اجتماعی، عدالت اجتماعی و آموزش همگانی است. با توجه به این یافته‌ها می‌توان گفت در حکمرانی خوب اولویت دادن به اقدامات معتبر برای پاسخگویی سیاسی و اداری، آزادی قوه قضائیه هدفمند و کارآمد، آزادی اطلاعات و عملکرد موثر سازمان‌های دولتی، در روند توسعه همه‌جانبه کشور دارای اهمیت اساسی است.

واژگان کلیدی: توسعه اقتصادی - اجتماعی، حکمرانی خوب، حاکمیت قانون، شفافیت، کارایی و اثر بخشی.

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران

^۲ دانشیار و عضو هیأت علمی گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، سمنان، ایران (نویسنده

مسئول)

برنامه‌ریزی برای توسعه در هر کشوری با توجه به نیازها و شرایط و مقتضیات آن کشور صورت می‌گیرد و ظرفیت‌ها و نیازهای هر کشوری نوع خاصی از برنامه‌ریزی‌های بلند مدت و کوتاه مدت را مشخص می‌کند. در ایران نیز هم راستا با سیاست جهانی، استراتژی‌ها و برنامه‌هایی برای توسعه در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران مانند قانون اساسی، سند چشم‌انداز و برنامه‌های توسعه پنج ساله به صورت بلند مدت، میان مدت و کوتاه مدت تهیه شده است. ایران با پنجاه سال سابقه برنامه‌ریزی از پیشگامان برنامه‌ریزی توسعه در جهان است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل وقوع جنگ تحمیلی و تبعات آن حدود یک دهه کشور از برنامه توسعه‌ای محروم بود و از انتهای دهه شصت اولین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی کشور به اجرا درآمد. از آن تاریخ تاکنون پنج برنامه توسعه تدوین و به اجرا درآمده و امکان مشاهده و ارزیابی نتایج حاصله و نقد سیاست‌های فوق فراهم است (جغتایی، ۱۳۹۵: ۵۸). در دوره اول، برنامه‌های توسعه، اغلب مدافع الگوی نوسازی بودند و رشد را فرایندی خطی و توسعه را معادل رشد اقتصادی می‌دانستند. کشورها برای رسیدن به توسعه می‌بایست برنامه‌های خود را بر افزایش تولید ناخالص داخلی متمرکز می‌کردند؛ چرا که راهبرد رشد، به صورت غالب مطرح بود. این راهبرد دو نکته‌ی برجسته را در خود دارد: حمایت از صاحبان ثروت برای ترغیب آن‌ها به سرمایه‌گذاری در مناطق جغرافیایی برخوردار و جایگزینی کالاهای وارداتی با کالاهای تولید شده‌ی داخل که نیازمند ایجاد و گسترش صنایع سرمایه بر است. به تعبیر آلن تورن، نظریه‌ی نوگرایی، در مورد ملت با بیشترین نیرو عرضه و آشکار شد و به مهم‌ترین مقاومت‌ها نیز برخورد (غفاری و امیدی، ۱۳۸۸: ۱۹۹). برنامه اول توسعه توانست به رشد متوسط سالانه ۷/۳ درصد در سال دست یابد. با پایان برنامه اول توسعه در سال ۱۳۷۲ با توجه به ایجاد مشکلات در اجرای برنامه اول، تا سال ۱۳۷۴ تصویب و اجرای برنامه دوم توسعه به تأخیر افتاد و عملاً کشور دو سال بدون داشتن برنامه اداره شد. در محور تولید و رفاه، بهترین عملکرد در بین برنامه‌های پنج ساله را برنامه اول توسعه داشته است. همچنین، در زمینه کوچک سازی و متناسب سازی اندازه دولت و توسعه بخش خصوصی و غیردولتی نیز بهترین وضعیت در برنامه اول توسعه محقق شده است. برنامه اول توسعه با نرخ رشد اقتصادی ۷/۴ بیشترین رشد اقتصادی را در بین برنامه‌های پنج ساله داشته است (شقایقی شهری، ۱۳۹۶: ۲۳۳-۲۳۴).

با وجود اینکه برای بازسازی کشور، حساب ویژه‌ای روی برنامه پنج ساله اول توسعه باز شده بود، اما در عمل بسیاری از اهداف مشخص شده و شاخص‌های تعیین شده در برنامه محقق نشد؛ به طور مثال رشد تولید ناخالص داخلی که قرار بود به ۸/۱۶ درصد برسد به ۷/۵۲ درصد رسید یا رشد سرمایه‌گذاری که در اهداف مشخص شده قرار بود به ۱۲/۴۴ درصد برسد به نصف این شاخص یعنی ۶/۷۶ درصد رسید. در دیگر شاخص‌ها مانند صادرات نفت و گاز، نرخ تورم و نرخ بیکاری نیز وضعیت به همین صورت بود. رشد اقتصادی که در سال ۱۳۷۰ حدود ۱۲/۱ درصد بود در سال ۱۳۷۲ به ۱/۵ درصد رسید (فوزی، ۱۳۹۵: ۴۶). هر چند افزایش رشد اقتصادی، به خصوص در مقایسه با سال‌های قبل از برنامه دستاورد مثبت برنامه محسوب می‌شود اما در مقایسه با رشد هدف‌گذاری شده در برنامه، پایین‌تر بود که حاکی از عدم تحقق صد در صد اهداف برنامه است. الگوی برنامه دوم، برنامه‌ریزی جامع اقتصادی با استراتژی رشد و توسعه پایدار، حمایت از صنایع داخلی و کاهش وابستگی به درآمد نفت انتخاب شد. این برنامه به دلیل نوسانات حاکم بر قیمت نفت در بازارهای جهانی و عدم توفیق کامل دولت در اجرای بینه طرح‌های خصوصی سازی و اصلاح ناکارآمد شرکت-

های دولتی و سایر مسائل با توفیق همراه نشد (شقایقی شهری، ۱۳۹۶: ۲۱۳). حاصل تلاش‌های انجام شده در طول برنامه سوم، دستیابی به متوسط رشد اقتصادی سالانه ۶/۱ درصدی و رشد سرمایه‌گذاری ۱۰/۷ درصدی بوده که بیش‌تر از اهداف برنامه است. عملکرد بازار کار در برنامه سوم نسبت به برنامه دوم در وضعیت بهتری قرار داشت، به طوری که نزدیک به ۷۶ درصد فرصت‌های شغلی جدید تحقق یافت و نرخ بیکاری در پایان برنامه به کمتر از میزان هدف‌گذاری شده، رسید. به طوری کلی این برنامه نسبت به برنامه‌های دیگر موفق‌تر عمل کرد و منجر به بهبود شرایط عمومی کسب و کار شد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۰). در محورهای اصلی شاخص‌های مالی، قیمت‌ها و کنترل تورم و نیز در محور بازار کار، اشتغال و بهره‌وری، بهترین عملکرد را برنامه سوم توسعه داشته است، به طوری که متوسط نرخ تورم در این دوره به ۱۵/۷ درصد رسید که پایین‌ترین متوسط نرخ تورم در میان برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب به شمار می‌رود (شقایقی شهری، ۱۳۹۶: ۲۳۳). در مجموع در بررسی این دوره باید گفت که علیرغم ثبات اقتصادی و تعادل اقتصادی در بخش‌های مختلف و توجه بیشتر به بحث رشد توأم با عدالت اجتماعی و علیرغم برخی موفقیت‌ها، اما این دولت نیز نتوانست تحول مهمی را در ساختار اقتصادی کشور بوجود آورد (فوزی، ۱۳۹۵: ۴۷).

برنامه چهارم توسعه بهترین وضعیت را در تحقق عدالت، فقرزدایی و توزیع عادلانه درآمد داشت (شقایقی شهری، ۱۳۹۶: ۲۳۳). با این حال، علیرغم اینکه ضریب جینی و شاخص‌های توزیع درآمد بهبود نسبی را نشان می‌دهند اما رشد اقتصادی طی سال‌های ۸۴ تا ۹۱ بسیار متغیر و بی‌ثبات و نزولی است و شاخص‌های مهم اقتصادی دیگر همچون تورم، رشد نقدینگی، کاهش ارزش پول ملی و... از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست که این روند نشان می‌دهد که نگاه بسیار ساده‌انگارانه به عدالت و بخشی دیدن عدالت بدون توجه به ابعاد دیگر، موجب شد تا دیگر شاخص‌های اقتصادی در وضعیت نامطلوبی قرار گیرد و تحول مهمی در ساختار اقتصادی کشور رخ نداد (فوزی، ۱۳۹۵: ۴۹). درباره برنامه پنجم توسعه به دلایل گوناگون از جمله عدم توجه به اهداف، بی‌برنامگی و تأثیر تحریم‌های شدید بین‌المللی با عدم تحقق اهداف پیش‌بینی شده مواجه شدیم (شیرزادی، ۱۳۹۰: ۱۸۹). برنامه پنجم توسعه با نرخ رشد اقتصادی ۳/۳۸٪ - کمترین رشد اقتصادی را داشته است. در خصوص توزیع درآمد در برنامه پنجم توسعه ضریب جینی نیز به ۰/۳۹ افزایش داشته و شواهد قوی دال بر بهبود وضعیت توزیع درآمد مشاهده نمی‌شود (شقایقی شهری، ۱۳۹۶: ۲۳۳). علاوه بر عواملی همچون مشکلات تحریم و کمبود اعتبارات مالی در کشور باید به اشکالات وارد بر ساختار اقتصادی کشور اعم از سیستم بانکی و مالیاتی و نحوه نگهداشت ارزش پول ملی نیز اشاره کرد.

در راستای تحقق اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله و اجرای سیاست‌های کلی، لایحه برنامه ششم توسعه و اقتصاد مقاومتی، برای سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۹، به منظور دستیابی به رشد اقتصادی متوسط سالانه ۸ درصد و ضریب جینی ۳۴ درصد در سال پایانی برنامه ارائه شد. اولویت‌ها و مسائل محوری برنامه عبارت بود از: ۱- موضوعات خاص راهبردی شامل آب و محیط زیست؛ ۲- موضوعات خاص مکان محور شامل توسعه سواحل مکران و حاشیه شهرها؛ ۳- موضوعات خاص بخشی پیشروی اقتصاد شامل معدن و صنایع معدنی، گردشگری، ترانزیت و حمل و نقل ریلی، فناوری اطلاعات و ارتباطات و انرژی (مصطفوی، ۱۳۹۵: ۶۵). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، برنامه با اهداف و اولویت‌های چندگانه مواجه است و گفته می‌شود که هدف‌های زیاد یعنی بی‌هدفی. با توجه به حساس بودن اوضاع خاورمیانه، دگردیسی در جایگاه سوخت فسیلی، شوک‌های نفتی، وضعیت ارزی و عدم دستیابی کامل به اهداف برنامه‌های قبلی،

اولویت‌های این برنامه با ملاحظه سند موجود، دقیقاً مشخص نیست (همان، ۶۶). موانع و مشکلات بر سر راه تحقق اهداف این برنامه‌ها متعدد بوده است که بعضی ناشی از ضعف مدیریت و عدم رویکرد صحیح دولت به این شاخص‌ها بوده و برخی دیگر نیز به دلیل پرداختن به مسائل فرعی و بی‌توجهی به مسائل اصلی برنامه ایجاد شده است.

مرور تحقیقات در خصوص علل عدم توفیق برنامه‌های توسعه در کشورها نشان می‌دهد که در دهه‌های اخیر محققان توسعه تأثیر گذاری حکمرانی خوب یعنی نحوه اداره کشور، شیوه تصمیم‌گیری و چگونگی تعامل بین دولت و مردم را بعنوان بنیان توسعه، مطرح کرده اند. نهادهای مالی بین‌المللی نظیر بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول نیز بر این باورند که حکمرانی خوب یک ضرورت حیاتی برای کمک به تحقق برنامه‌های توسعه است (رزمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۲). حکمرانی مفهوم گسترده‌ای است که با حوزه‌هایی چون محیط اقتصادی و یا به عبارتی امنیت اقتصادی، سیاست، اجتماع و حقوق ارتباط مستقیم دارد. بانک جهانی در گزارش سال ۱۹۹۷ خود با عنوان «نقش دولت در جهان در حال تحول» نه تنها بر نقش تعیین کننده دولت در تحولات اقتصادی اشاره کرده، بلکه دامنه بحث‌های نظری و تجربی در مورد کارکرد دولت را در سطح جهانی گسترش داده است، سلسله مباحث مذکور به تعیین مفهوم حکمرانی منتهی گردید (رزمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۳). بانک جهانی، حکمرانی را شیوه استفاده از قدرت در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی برای دست‌یابی به توسعه پایدار تعریف می‌کند. مطابق تعریف بانک جهانی، کشورهای عضو باید به بهبود ساز و کارهای تخصیص منابع، فرایندهای تدوین، انتخاب و اجرای خط مشی‌ها و روابط بین شهروندان و حکومت پردازند (کمیجانی و سلاطین، ۱۳۸۷: ۶). حکمرانی خوب مفهوم بسیار گسترده‌ای را در بر می‌گیرد که ناظر بر تعامل مؤثر میان سه رکن: دولت، بازار و نهادهای مدنی است. در نظریه حکمرانی خوب از دولت به عنوان یک نهاد اجتماعی نهادساز یاد می‌شود. به طوری که این توانایی را دارد تا با ایجاد نهادهای حامی بازار، زمینه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی را فراهم آورد.

داده‌های تحلیل آماری شاخص‌های حکمرانی و برخی از متغیرهای اجتماعی و اقتصادی توسعه طی دوره ۱۹۹۶-۲۰۰۶ برای ۳۵ کشور برگزیده از آسیای جنوب شرقی، غرب آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا نشان می‌دهد که بهبود شاخص‌های حکمرانی (همچون شفافیت و پاسخگویی، ثبات سیاسی، اثربخشی خدمات عمومی، مقررات تنظیم‌گری دقیق، تأمین قضایی و کنترل فساد) در کشورهای مورد بررسی، مستقل از موقعیت جغرافیایی می‌تواند اثرات معناداری بر ارتقاء شاخص‌های توسعه (مانند درآمد سرانه، امید به زندگی، بهداشت و آموزش، نرخ بیکاری و غیره) و بنابراین افزایش رفاه اجتماعی داشته باشد (شاه آبادی و پورجان، ۱۳۹۱). تحقیق روی کشورهای منطقه حاکی از وجود رابطه مثبت و معنی دار بین حکمرانی خوب و توفیق برنامه‌های توسعه اقتصادی اجتماعی است. بررسی الگوی حکمرانی خوب و توسعه‌ی اقتصادی در ایران و ترکیه (۲۰۰۶ تا ۲۰۱۷) نشان داد که وضعیت شاخص‌های حکمرانی خوب موجب بهبود و یا سقوط شاخص‌های اقتصادی در دو کشور و همچنین در قیاس با یکدیگر در دوره‌ای معین شده است (صفریان و همکاران، ۱۳۹۸). از بین شاخص‌های حکمرانی خوب، همه شاخص‌ها بجز شاخص کنترل فساد به همراه متغیرهای مخارج مصرفی دولت و سهم صادرات از تولید ناخالص داخلی اثر منفی و معناداری بر ضریب جینی کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی کشورهای مورد مطالعه دارند و افزایش در این متغیرها موجب برابری در توزیع درآمد می‌شوند. شاخص کنترل فساد نیز به همراه درآمدهای مالیاتی دولت و نرخ تورم و بیکاری اثر مثبت و معنی‌داری بر نابرابری توزیع درآمد این کشورها دارند (مرادی، سلیمانپور، ۱۳۹۶). بررسی‌ها حاکی از آن است که رمز اصلی موفقیت

نسبی یعنی عدالت سیاسی برای عملکرد اقتصادی ایران، زیربنایی ترین نقش ها را دارد. در یک دوره کمتر از شش سال در حدود سال‌های برنامه چهارم، ایران بالغ بر ۶۰ رتبه به سمت فاسدترین کشورهای دنیا سقوط کرد (مصطفوی، ۱۳۹۵: ۶۵). بنابراین هر اندازه ویژگی‌های مثبت مانند حاکمیت قانون، پاسخگویی و اثربخشی دولت در یک جامعه بیشتر باشد و فساد، مقررات اضافی و بی‌ثباتی سیاسی و خشونت کمتر باشد، حکمرانی در آن جامعه برای نیل به توسعه مناسب‌تر است. با توجه به اینکه دولت ایران در آستانه شروع برنامه هفتم توسعه اقتصادی- اجتماعی کشور قرار دارد و برای دستیابی به اهداف سند چشم انداز، تحولات اساسی در عرصه اقتصادی، اجتماعی، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری ضرورت می‌یابد، اهمیت این پژوهش برجسته می‌شود.

با توجه به مباحث فوق در خصوص عدم توفیق برنامه‌های توسعه اقتصادی- اجتماعی و علل مطرح شده توسط محققان و متخصصان، در این تحقیق سؤال اساسی این است که چه رابطه‌ای بین حکمرانی خوب و توفیق برنامه‌های توسعه اقتصادی- اجتماعی وجود دارد؟ و کدام شاخص‌های حکمرانی خوب اثر گذاری بیشتری بر توفیق برنامه‌های توسعه اقتصادی- اجتماعی دارند؟

مرور مطالعات مرتبط با موضوع مطالعه حاکی از آن است که در خصوص حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی اجتماعی مطالعات زیادی در داخل و خارج از کشور صورت گرفته است. این مطالعات رابطه مثبت و معناداری را میان شاخص‌های حکمرانی خوب که آن را شاخص کیفیت نهادی نامیدند با توسعه اقتصادی- اجتماعی کردند. بر اساس نتایج آنها بهبود حاکمیت قانون و کنترل فساد، اثرات مستقیمی بر توسعه اقتصادی- اجتماعی دارد (مایور^۱، ۱۹۹۳؛ گیلبرت^۲، ۲۰۰۳؛ فایسا و نسیا^۳، ۲۰۱۳؛ شرکا و ملک السادات، ۱۳۸۳؛ عیسی زاده و احمد زاده، ۱۳۷۸؛ ندیری و محمدی، ۱۳۹۰؛ نصیرخانی، ۱۳۹۳). تحقیقات دیگری بر تأثیرگذاری شاخص‌های کیفیت مقررات و پاسخگویی و اظهار نظر به ترتیب از بالاترین و پایین‌ترین اثرگذاری بر توسعه اقتصادی تأکید کرده اند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۶؛ اکرم^۴ و همکاران، ۲۰۱۱؛ هوینه^۵ و همکاران، ۲۰۰۹؛ هیوانگ و هو^۶، ۲۰۱۷). تحقیقات دیگری به رابطه معنی‌دار نقش حاکمیت قانون، برابری و عدالت و توسعه اقتصادی- اجتماعی در کشورهای در حال توسعه پرداخته و نشان داده اند که رابطه‌ای مثبت بین توسعه اقتصادی و نابرابری درآمدی وجود دارد همچنین دریافتند که دموکراسی مستقر توسط حکمرانی خوب توسعه اقتصادی- اجتماعی را تقویت می‌کند (اوسلاتی و لبیدی^۷، ۲۰۱۵؛ بوکاری^۸، ۲۰۱۵) ویژگی متمایز تحقیق حاضر بررسی رابطه حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی- اجتماعی بر مبنای میزان توفیق ۶ برنامه توسعه پنج ساله در ایران است که در هر برنامه نقش دولت‌های مستقر بر اساس شاخص‌های حکمرانی خوب مورد سنجش قرار گرفته است.

1 - Mauro

2 - Gilbert

3 - Fayissa and Nsiah

4 Akram

5 Huynh

6- Huang & Ho

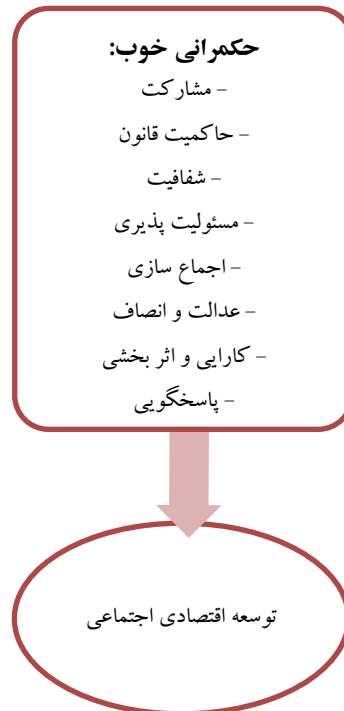
7- Oueslati and Labidi

8- Gbensuglo Alidu Bukari

به لحاظ نظری محاسبه کیفیت حکمرانی نیازمند شاخص‌ها و معیارهای کمی مناسبی است که بتوان با استفاده از آن‌ها نحوه اثرگذاری مؤلفه‌های حکمرانی خوب را بر عملکرد اقتصادی - اجتماعی بررسی کرد. در پاسخ به این نیاز، سازمان‌های متعددی بین‌المللی با برشمردن ویژگی‌های متنوع برای کیفیت حکمرانی به تهیه شاخص‌هایی اقدام کرده‌اند. یک مبنای اساسی برای تعیین ویژگی‌های حکمرانی خوب شاخص‌های هشت‌گانه‌ای است که در برنامه توسعه سازمان ملل (UNDP) و بانک جهانی مطرح شده است. این شاخص‌ها به ترتیب عبارت‌اند از: ۱. مشارکت، ۲. حاکمیت قانون، ۳. شفافیت، ۴. مسئولیت‌پذیری، ۵. اجماع‌سازی، ۶. عدالت و انصاف، ۷. کارایی و اثربخشی، ۸. پاسخگویی (World Bank, 2019). بانک جهانی حکمرانی را روشی برای اعمال قدرت به منظور مدیریت اقتصاد و منابع اجتماعی کشور برای توسعه می‌داند. بر اساس این تعریف مفهوم حکمرانی ارتباط مستقیم با مدیریت فرایندهای توسعه در دو بخش عمومی و خصوصی دارد. آنچه در حکمرانی خوب حائز اهمیت است ارتباط سه حوزه دولت، بخش خصوصی جامعه است که اگر چنین وضعیتی رخ دهد، حکمرانی خوب برای دستیابی به توسعه شکل می‌گیرد. با این شرایط دولت چارچوب حقوقی و محدوده عمل سیاسی را تعیین کرده، بخش خصوصی تولید ثروت کرده و ایجاد اشتغال می‌کند و جامعه از طریق بسیج عمومی برای مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ارتباط متقابل جامعه و سیاست را تسهیل می‌کند. از آنجا که هر یک از این سه حوزه ضعف‌ها و قوت‌هایی دارند حکمرانی خوب را به ویژه در ارتباط با الزام توسعه پایدار به منزله وجود یک ارتباط سازنده میان این سه حوزه می‌داند (Anwar Shah & Jeffer Hunter, 2006). شاخص‌های هشتگانه برنامه توسعه سازمان ملل (UNDP) و بانک جهانی برای حکمرانی خوب به ترتیب عبارتند از: ۱) مشارکت: مشارکت به معنی حضور همه مردم در تصمیم‌گیری‌های مختلف است که هم به صورت مستقیم و هم از طریق نمایندگان و نهادهای واسطه‌ای قانونی و مشروع تحقق می‌یابد. مباحث مشارکت غالباً مبتنی بر وجود آزادی بیان و حق اظهارنظر همه افراد جامعه در حوزه‌های مختلف سیاسی و امنیتی خواهد بود. ۲) حاکمیت قانون: برقراری سیستم حکمرانی خوب نیازمند چارچوب‌های قانونی عادلانه و منصفی است که از ویژگی بی‌طرفانه بودن برخوردار است. در این چارچوب باید از حقوق کلیه افراد مخصوصاً حقوق محرومان محافظت به عمل آید. ۳) شفافیت: شفافیت به معنی جریان آزاد اطلاعات و قابلیت دسترسی سهل و آسان به آن برای تمامی ذینفعان مربوطه است. ۴) مسئولیت‌پذیری: حکمرانی خوب نیازمند این است که نهادها و فرایندهای تصمیم‌گیری در یک چارچوب زمانی منطقی به همه ذینفعان آن خدمات لازم را ارائه دهد. نیل به این هدف تنها زمانی امکان‌پذیر است که نهادهای تصمیم‌گیر نسبت به تامین خواسته‌ها و تمایلات افراد احساس مسئولیت داشته باشند. ۵) اجماع‌سازی: در واقع هر اندازه که نقطه نظرات موجود در یک جامعه از تفاوت‌های زیادی برخوردار باشند بالطبع بازیگران گوناگونی نیز وجود خواهند داشت لذا حکمرانی خوب نیازمند این است که منافع و سلاقی مختلف در جامعه به سمت اجماعی گسترده که بهترین و بیشترین منفعت را برای تمام اجتماع در پی دارد، هدایت کند. ۶) عدالت و انصاف: در حکمرانی خوب همه افراد باید از فرصت‌های برابر برخوردار باشند. رفاه یک جامعه وابسته به تضمین این امر است که همه اعضای آن احساس کنند در آن جامعه ذی‌نفع هستند. ۷) کارایی و اثربخشی: حکمرانی خوب به معنی آن است که نهادها و سازمان‌های تصمیم‌گیرنده همیشه نیازهای مردم را در نظر داشته باشند و از منابع موجود به صورت کارا استفاده کنند. ۸)

پاسخگویی: پاسخگویی یک امر حیاتی برای مساله حکمرانی خوب است. نه تنها نهادهای دولتی بلکه بخش خصوصی و سازمان‌های جامعه مدنی باید نسبت به عموم مردم و همه افراد ذی نفع پاسخگو باشند. در این تحقیق مؤلفه‌های فوق براساس تعریف بانک جهانی و سازمان ملل مورد استفاده قرار گرفته و فرضیه‌های زیر تدوین شده‌اند:

- فرضیه اصلی:** به نظر می‌رسد بین حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد. بر اساس مؤلفه‌های حکمرانی خوب فرضیه‌های فرعی زیر استخراج شده‌اند:
- به نظر می‌رسد بین مشارکت و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین حاکمیت قانون و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین شفافیت و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین مسئولیت‌پذیری و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین اجماع‌سازی و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین عدالت و انصاف و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین کارایی و اثر بخشی و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
  - به نظر می‌رسد بین پاسخگویی و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.

شکل ۱: مدل نظری متغیرهای تحقیق

روش شناسی

پژوهش حاضر مبتنی بر دو مطالعه کمی و کیفی است. در مطالعه کمی از روش تحقیق پیمایش و در مطالعه کیفی از روش تحقیق نظریه زمینه ای استفاده شده است. با استفاده از روش پیمایشی به بررسی رابطه حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران (با تأکید بر برنامه‌های ۵ ساله توسعه اول تا ششم) پرداخته شد و برای دستیابی به نظر متخصصان حوزه توسعه اقتصادی - اجتماعی در مورد رابطه متغیرهای اصلی تحقیق از روش نظریه زمینه ای استفاده شد. جامعه آماری در مطالعه پیمایشی جامعه آماری کلیه دانشجویان دوره دکتری رشته جامعه‌شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال بود که بیش از دو نیمسال از تحصیل آنها به پایان رسیده و در نیمسال دوم ۱۳۹۸-۱۳۹۹ مشغول به تحصیل بودند که تعداد آنها طبق لیست آموزش واحد ۲۳۶ نفر بود. با توجه به شرایط پاندمیک دسترسی به کلیه این دانشجویان امکان پذیر نبود، بنابراین تنها ۲۰۰ نفر از آنها (۸۲ نفر زن و ۱۱۸ نفر مرد) به عنوان نمونه مورد مطالعه قرار گرفتند و پرسشنامه به صورت حضوری اجرا و تکمیل شد. جامعه آماری تحقیق کیفی کلیه اساتید دانشگاه‌های شهر تهران و متخصص در حوزه توسعه اقتصادی - اجتماعی بودند. باز به علت شرایط پاندمیک امکان برقراری ارتباط با آنها به راحتی مقدور نبود، بنابراین با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند که مستلزم استفاده از نمونه‌گیری گلوله برفی بود نظر ۱۰ نفر از این اساتید در مورد موضوع مورد مطالعه کسب شد، جهت دستیابی به نمایایی نمونه از اشباع نظری استفاده شد. ابزار گردآوری اطلاعات در تحقیق پیمایشی پرسشنامه محقق ساخته و در تحقیق نظریه زمینه ای مصاحبه نیمه ساخت یافته بود.

متغیر مستقل حکمرانی خوب بود که برای سنجش آن از هشت مؤلفه مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت پذیری، اجماع سازی، عدالت و انصاف، کارایی و اثربخشی و پاسخگویی استفاده شد. هریک از شاخص‌ها با ۴ گویه و هر گویه با استفاده از مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت اندازه‌گیری شد. برای سنجش متغیر وابسته یعنی توسعه اقتصادی اجتماعی ایران، شاخص توفیق در ۶ برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی مورد استفاده قرار گرفت که با ۵ گویه و هر گویه با استفاده از مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت اندازه‌گیری شد. وزن هر گزینه به ترتیب از کم به زیاد با نمرات (بسیار مخالف)، ۲ (مخالف)، ۳ (بی نظر)، ۴ (موافق) و ۵ (بسیار موافق) در نظر گرفته شد. بعد از جمع آوری اطلاعات جهت آزمون رابطه متغیرها میانگین وزن تک تک شاخص‌ها و میانگین وزن کلیه شاخص‌های حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی اجتماعی محاسبه و مورد استفاده قرار گرفت.

اعتبار پرسشنامه با استفاده از اعتبار صوری یعنی قضاوت داوران اندازه‌گیری شد که پس از تأیید استاد راهنما و دو استاد متخصص پرسشنامه نهایی آماده شد. برای تأیید پایایی داده‌ها با استفاده از آزمون - آزمون مجدد روی ۳۰ نمونه از آزمودنی‌ها، داده‌های مطالعه مقدماتی جمع آوری و همبستگی داده‌های مرتبط با گویه‌ها با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ تأیید شد. در تجزیه و تحلیل داده از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. با توجه به اینکه مقیاس مورد استفاده در اندازه‌گیری شاخص‌های متغیر مستقل و وابسته ترتیبی بود از آزمون اسپیرمن برای سنجش معنا داری رابطه‌ها و همبستگی متغیرها استفاده شد.

یافته‌ها

الف - یافته‌های توصیفی

یافته‌های توصیفی حاصل از پیمایش، حاکی از آنند که ۴۱ درصد آزمودنی‌ها زن و ۵۹ درصد مرد هستند. همچنین ۴۶ درصد که بالاترین میزان است در گروه سنی ۳۰-۴۰ سال، ۶۰ درصد متأهل، ۹۲ درصد شاغل و ۲۹/۵ درصد یعنی بالاترین میزان دارای درآمد ۵ میلیون و بیشتر بودند. داده‌های توصیفی مربوط به نظر آزمودنیها در مورد حکمرانی خوب و میزان توفیق برنامه‌های پنج ساله توسعه در جدول شماره ۱ آمده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که بیشترین انباشت در گزینه‌های خیلی کم، کم و سپس متوسط است. داده‌ها از یکسو نشان دهنده این است که اکثر پاسخگویان معتقدند که برنامه‌های توسعه اقتصادی اجتماعی توفیق کم و بسیار کمی داشته‌اند (۳۴٪ خیلی کم و ۶۰٪ کم). از سوی دیگر حاکی از آن است که اکثر آنها اعتقاد دارند که حکمرانی ضعیف عمل کرده است. بر اساس داده‌ها ۶۳ درصد حکمرانی را خیلی ضعیف و ۳۵ درصد ضعیف دانسته‌اند. در جدول زیر هیچ یک از پاسخگویان گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد را انتخاب نکرده‌اند.

جدول شماره ۱ توزیع فراوانی داده‌ها برحسب نوع حکمرانی و توفیق برنامه‌های توسعه

حکمرانی خوب				
توفیق برنامه‌های پنج ساله توسعه	خیلی کم	کم	متوسط	جمع
خیلی کم	۴۰ ٪۲۰	۲۸ ٪۱۴	۰	۶۸ ٪۳۴
کم	۷۶ ٪۳۸	۴۲ ٪۲۱	۲ ٪۱	۱۲۰ ٪۶۰
متوسط	۱۰ ٪۵	۰	۲ ٪۱	۱۲ ٪۶
جمع	۱۲۶ ٪۶۳	۷۰ ٪۳۵	۴ ٪۲	۲۰۰ ٪۱۰۰

برای سنجش رابطه حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه هر یک از شاخص‌های حکمرانی خوب با توسعه به صورت فرضیه‌های پژوهش به آزمون نهاده شده است، که برای آزمون فرضیه‌ها، و پاسخ به پرسش پژوهش از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شده است.

ب- یافته‌های مربوط به فرضیه‌ها

فرضیه اول: به نظر می‌رسد بین مشارکت شهروندان و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۲ رابطه به متغیرهای مشارکت و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
مشارکت	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۴۷۵	۰/۰۰۰

مشارکت به معنی حضور همه مردم در تصمیم‌گیری‌های مختلف است که هم به صورت مستقیم و هم از طریق نمایندگان و نهادهای واسطه‌ای قانونی و مشروع تحقق می‌یابد. مباحث مشارکت غالباً مبتنی بر وجود آزادی بیان و حق اظهارنظر همه افراد جامعه در حوزه‌های مختلف سیاسی و امنیتی خواهد بود. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد مشارکت با توسعه اقتصادی-اجتماعی وجود دارد ($\text{Sig} = 0/00$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح $0/475$ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش مشارکت بر توسعه اقتصادی-اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد بین حاکمیت قانون و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۳: رابطه بین حاکمیت قانون و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
حاکمیت قانون	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۴۳۴	۰/۰۰۱

حاکمیت قانون، برقراری سیستم حکمرانی خوب نیازمند چارچوب‌های قانونی عادلانه و منصفی است که از ویژگی بی‌طرفانه بودن برخوردار است. اجرای این گونه قوانین در یک فضای بی‌طرفانه و مبتنی بر انعطاف، نیازمند دستگاه قضایی مستقل و نیروی پلیس بی‌طرف و عاری از فساد است. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد حاکمیت قانون با توسعه اقتصادی-اجتماعی وجود دارد ($\text{Sig} = 0/001$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح $0/434$ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش حاکمیت قانون بر میزان توسعه اقتصادی-اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه سوم: به نظر می‌رسد بین شفافیت و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۴: رابطه بین شفافیت دولتمردان و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
شفافیت	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۵۳۴	۰/۰۰۰

شفافیت به معنی جریان آزاد اطلاعات و قابلیت دسترسی سهل و آسان به آن برای تمامی ذی‌نفعان مربوطه است. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد شفافیت با توسعه اقتصادی-اجتماعی وجود دارد ($\text{Sig} = 0/000$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح $0/534$ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش شفافیت بر توسعه اقتصادی-اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه چهارم: به نظر می‌رسد بین مسئولیت‌پذیری و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۵: رابطه بین مسئولیت‌پذیری و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
مسئولیت‌پذیری	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۴۴۸	۰/۰۰۰

حکمرانی خوب نیازمند این است که نهادها و فرآیندهای تصمیم‌گیری در یک چارچوب زمانی منطقی به همه ذی‌نفعان آن خدمات لازم را ارائه دهد. نیل به این هدف تنها زمانی امکان‌پذیر است که نهادهای تصمیم‌گیر نسبت به تأمین خواسته‌ها و تمایلات افراد احساس مسئولیت داشته باشند. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد مسئولیت‌پذیری با توسعه اقتصادی-اجتماعی وجود دارد ($Sig = 0/000$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح $0/448$ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش مسئولیت‌پذیری بر توسعه اقتصادی-اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد بین عدالت و انصاف و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۶: رابطه بین عدالت و انصاف و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
عدالت و انصاف	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۵۵۲	۰/۰۰۰

در حکمرانی خوب همه افراد باید از فرصت‌های برابر برخوردار باشند. رفاه یک جامعه وابسته به تضمین این امر است که همه اعضای آن احساس کنند در آن جامعه ذی‌نفع هستند. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد عدالت و انصاف با توسعه اقتصادی-اجتماعی وجود دارد ($Sig = 0/000$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح $0/552$ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش عدالت و انصاف بر توسعه اقتصادی-اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه ششم: به نظر می‌رسد بین پاسخگو بودن مسئولان کشور و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۷: رابطه بین پاسخگویی و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
پاسخگویی	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۴۲۸	۰/۰۰۴

پاسخگویی یک امر حیاتی برای مساله حکمرانی خوب است. نه تنها نهادهای دولتی بلکه بخش خصوصی و سازمان‌های جامعه مدنی باید نسبت به عموم مردم و همه افراد ذی‌نفع پاسخگو باشند. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد پاسخگویی با توسعه اقتصادی-اجتماعی وجود دارد ($Sig = 0/004$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح $0/428$ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش پاسخگویی بر توسعه اقتصادی-اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه هفتم: به نظر می‌رسد بین کارایی و اثربخشی و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۹: رابطه بین کارایی و اثربخشی و با توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
کارایی و اثربخشی	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۵۵۸	۰/۰۰۰

حکمرانی خوب به معنی آن است که نهادها و سازمان‌های تصمیم‌گیرنده همیشه نیازهای مردم را در نظر داشته باشند و از منابع موجود به صورت کارا استفاده کنند. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد کارایی و اثربخشی با توسعه اقتصادی - اجتماعی وجود دارد ($Sig = ۰/۰۰۰$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح ۰/۵۵۸ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش کارایی و اثربخشی بر توسعه اقتصادی - اجتماعی افزوده می‌شود. فرضیه هشتم: به نظر می‌رسد بین اجماع سازی و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۹: رابطه بین اجماع سازی و توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
اجماع سازی	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۴۵۳	۰/۰۰۰

حکمرانی خوب نیازمند این است که منافع و سلاطین مختلف در جامعه را به سمت اجماعی گسترده که بهترین و بیشترین منفعت را برای تمام اجتماع در پی دارد، هدایت کند. این امر مستلزم این است که چشم انداز بلندمدت و وسیعی نسبت به آنچه برای توسعه انسانی پایدار ضروری است و چگونگی دستیابی به اهداف این چنین توسعه‌ای وجود داشته باشد. نتایج آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین بعد اجماع سازی با توسعه اقتصادی - اجتماعی وجود دارد ($Sig = ۰/۰۰۰$). این همبستگی مثبت بوده، در سطح ۰/۴۵۳ و با سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بدین معنا که با افزایش اجماع سازی بر توسعه اقتصادی - اجتماعی افزوده می‌شود.

فرضیه اصلی: به نظر می‌رسد بین حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۱۰: رابطه بین حکمرانی خوب و با توسعه اقتصادی - اجتماعی

متغیر مستقل	نام آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری
حکمرانی خوب	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۵۹۹	۰/۰۰۰

با توجه به اینکه در تحقیق حاضر اساس مطالعه بر میزان توفیق برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران طی چهار دهه گذشته در رسیدن به اهداف مشخص در این برنامه‌ها بود، بنابراین، موانع توسعه اقتصادی - اجتماعی را بر اساس متغیرهای متعددی از جمله متغیر حکمرانی خوب به عنوان یک متغیر مستقل و متغیر توفیق برنامه‌های توسعه در ایران به عنوان متغیر وابسته مورد بررسی قرار گرفت. متغیر حکمرانی خوب با سنجه‌های مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، اجماع سازی، عدالت، کارایی و اثربخشی و پاسخگویی با طیف ۵ قسمتی لیکرت اندازه‌گیری شد. همانطور که نتایج آزمون نشان می‌دهد بین میزان حاکم بودن حکمرانی خوب و میزان توفیق برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی از دید آزمودنیها همبستگی تقریباً قوی وجود دارد. بر اساس نتایج آزمون با فرض ثابت نگه داشتن تأثیر سایر متغیرها، ۰/۵۹۹ واحد از تغییرات مربوط به توسعه اقتصادی - اجتماعی توسط حکمرانی خوب

تیین می شود و بقیه به سایر عوامل مربوط است. با توجه به نتایج آزمون فرضیه اصلی تحقیق تأیید می شود (Sig:0.000).

پ- یافته های کیفی

در مرحله اول فرایند کدگذاری مبتنی بر روش شناسی نظریه زمینه‌ای^۱، کدگذاری باز^۲ انجام شد که بر اساس آن، گزاره‌های خام مصاحبه، به مفاهیم تبدیل شدند. در مرحله دوم تحلیل داده‌ها کدگذاری محوری انجام شد که علاوه بر حذف مفاهیم غیرمرتبط، مفاهیم نزدیک به یکدیگر در قالب مقوله های جدید دسته‌بندی شدند. در سؤال اصلی تحقیق ما به دنبال تبیین نظری موانع توسعه اقتصادی - اجتماعی بر اساس برنامه‌های ۵ ساله با دیدگاه جامعه‌شناختی، می‌باشیم. بر این اساس مدل نهایی ما در این پژوهش که پاسخ به سؤال اصلی می‌باشد، در جدول شماره ۱۱ ارائه شده است. بر اساس اطلاعات این جدول:

مقوله‌های مرتبط با شرایط علی در بر گیرنده پاسخگویی، حاکمیت قانون، اجماع عمومی، شفافیت، کارایی و اثربخشی، حقوق مساوی، مسئولیت پذیری و مشارکت هستند.

مقوله‌های مرتبط با شرایط زمینه‌ای عبارتند از: فعالیت بخش خصوصی، استقلال مردم و رسانه‌ها، نقش دولت، اشتراک دولت و مردم، ظرفیت سیاسی و سازمانی دولت، دولت و تأمین رفاه و بسترسازی دولت مقوله مداخله گر در بر گیرنده تخصص، نخبه گرایی، نوآوری است.

مقوله پدیده (هسته): این مقوله در بر گیرنده دولت آینده فروش، رانت بیشتر از محل نفت، تولید نفت و مشروط کردن آینده کشور، وابستگی تولید به درآمدهای نفتی، اقتصاد نفتی، شکل‌گیری فعالیت‌های انگلی، تسخیر دولت و کنترل منابع نفتی است.

مقوله مرتبط با بعد تعاملی - فرایندی بیان‌گر آن دسته از تعامل‌ها و کنش‌هایی است که کنشگران در قبال آن شرایط از خود بروز داده‌اند. و عبارتند از: اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، حمایت اجتماعی، مشارکت اجتماعی مقوله پیامدها بیانگر این است که استراتژی‌های به کار گرفته شده در مواجهه با موانع توسعه اقتصادی - اجتماعی بر اساس برنامه‌های ۵ ساله توسعه می‌تواند پیامدهایی نیز در پی داشته باشد. در پژوهش حاضر، پیامدها شامل رفاه گرایانه، امنیت اجتماعی، عدالت اجتماعی، آموزش همگانی است.

1 - Grounded Theory

2- Open Coding

جدول شماره ۱۱: مقوله‌ها و مفاهیم استخراج شده از محور موانع توسعه اقتصادی - اجتماعی بر اساس برنامه‌های
۵ ساله

ردیف	مقوله‌ها	نوع مقوله
۱	پاسخگویی حاکمیت قانون اجماع عمومی شفافیت کارایی و اثربخشی حقوق مساوی مسئولیت پذیری مشارکت	شرایط علی
۲	فعالیت بخش خصوصی استقلال مردم و رسانه‌ها نقش دولت اشتراک دولت و مردم ظرفیت سیاسی و سازمانی دولت دولت و تأمین رفاه بسترسازی دولت	زمینه ای
۳	تخصص نخبه گرایی نوآوری	مداخله گر
۴	دولت آینده فروش رانت بیشتر از محل نفت تولید نفت و مشروط کردن آینده کشور وابستگی تولید به درآمدهای نفتی اقتصاد نفتی شکل‌گیری فعالیت‌های انگلی تسخیر دولت و کنترل منابع نفتی	هسته (اقتصاد تک محصولی)
۵	اعتماد اجتماعی انسجام اجتماعی حمایت اجتماعی مشارکت اجتماعی	تعامل‌ها

پیامدها	رفاه گرایانه امنیت اجتماعی عدالت اجتماعی آموزش همگانی	۶
---------	--	---

بحث و نتیجه گیری

نظام برنامه ریزی برآمده از مبانی نظری و فضای فکری در بستری از شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است در برنامه ریزی برای توسعه کشور آنچه اهمیت دارد این است که سیاست‌های برنامه‌ها در راستای قانون اساسی و در یک سند چشم انداز بوده و در درون برنامه‌ها نیز سیاست‌ها تا جای ممکن در یک جهت با ثبات و با حداقل نوسان پیش روند، چرا که در یک دوره پنج ساله مشاهده نتایج مثبت و روند قابل دستیابی نیست و چنانچه در هر برنامه سیاست‌ها چرخش و نوسان اساسی داشته باشند و بر زیربنای یکدیگر استوار نباشند به نقطه مطلوب نخواهد رسید، همچنین ضروری است که سیاست‌های اتخاذ شده بر مبنای مقتضیات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و منطبق با وضعیت اجتماعی ایران، با نگاه جهانی و بین‌المللی باشد. حکمرانی خوب یکی از مهم‌ترین متغیرهای تبیین‌کننده سطح توسعه و رفاه جوامع در سطوح گوناگون بوده و مورد توجه خاص سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان بوده است. الگوی حکمرانی خوب با توجه به ویژگی‌ها و شاخص‌های آن که بر مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، اجماع‌سازی، عدالت و انصاف، کارایی و اثربخشی و پاسخگویی تأکید دارد عرصه جدیدی در نوع سیاست‌گذاری، ماهیت دولت و همچنین کنش نیروهای اجتماعی خواهد گشود که در آن توسعه اقتصادی- اجتماعی بر پایه سازماندهی و مدیریت کیفی و کارآمد دولت و شراکت تمام نیروهای اجتماعی استوار است.

پژوهش حاضر به منظور بررسی حکمرانی خوب بر توسعه اقتصادی - اجتماعی با تأکید بر برنامه‌های ۵ ساله توسعه اول تا ششم در بین دانشجویان دوره دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال به روش ترکیبی اکتشافی انجام گرفته است. نتایج بخش کمی این پژوهش نشان داد که در سطح اطمینان ۹۵٪ بین متغیرهای مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، اجماع‌سازی، عدالت و انصاف، کارایی و اثربخشی، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری با توسعه اقتصادی - اجتماعی رابطه معناداری وجود داشته است. در تبیین فرضیه تحقیق می‌توان گفت که هر قدر در جامعه حکمرانی خوب اعمال شود توسعه اقتصادی - اجتماعی بیشتر تحقق خواهد یافت. یافته‌های کمی و کیفی تحقیق حاضر بر اساس شاخصهای حکمرانی خوب نیز نشان دهنده همبستگی بالا میان این شاخص‌ها و توسعه اقتصادی اجتماعی است.

مشارکت در حکمرانی خوب به این معنی است که تمام مردان و زنان جامعه در تصمیم‌گیریها حق اظهار نظر داشته باشند و این امر از طریق نهادهای واسطه برگزیده آنها و یا به صورت مستقیم تحقق می‌یابد. مؤلفه‌های حکمرانی خوب بایکدیگر در ارتباطند و بر هم اثرگذار هستند. بنابراین مؤلفه‌هایی همچون شفافیت و پاسخگویی و حاکمیت قانون بیشترین همبستگی را با مشارکت نشان داده‌اند. بر اساس یافته‌های تحقیق بین میزان مشارکت مردم با دولت و برنامه‌های او و میزان توفیق وی در توسعه اقتصادی - اجتماعی همبستگی بالایی وجود دارد. این نتیجه تحقیق با نتیجه تحقیق امینی و خسروی (۱۳۸۹) و حاجی یوسفی و طالبی (۱۳۹۶) همسو است.

حاکمیت قانون به این معناست که تا چه میزان قوانین در یک جامعه واقعی‌اند و می‌توان به اجرای آنها اطمینان داشت. در این شاخص به ویژه اجرای قراردادهای، اثربخشی و قابلیت پیش‌بینی عملکرد محاکم قضایی، مدنظر است. نتایج تحقیق کمی و کیفی مطالعه حاکی از اهمیت و اثرگذاری شاخص حاکمیت قانون در توسعه اقتصادی اجتماعی است. در قسمت کیفی تحقیق حاضر نتایج نشان داد که حاکمیت قانون و حقوق مساوی کلیه شهروندان به عنوان شرایط مداخله‌گر و اجماع عمومی منجر به مشارکت می‌شود که پیامدهای چنین کنش‌ها و واکنش‌هایی رفاه‌گرایانه، امنیت اجتماعی، عدالت اجتماعی و آموزش همگانی است. یافته‌های این پژوهش با یافته‌های پژوهش نیکو نسبتی (۱۳۹۱) و علیدو بوکاری (۲۰۱۵)، صفایی پور و دیگران (۱۳۹۲) همسو می‌باشد.

شفافیت به عنوان یکی از مؤلفه‌های حکمرانی خوب به معنای اتخاذ تصمیمات و اجرای آنها مطابق با قوانین و مقررات است. نتایج مطالعه حاضر نشان داد که هر قدر شفافیت دولت بیشتر باشد به همان اندازه توفیق وی در برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی بیشتر است. در حکمرانی خوب صاحبان اصلی قدرت مردم هستند و به جای پرداختن به کارآمدی و توانمندی دولت از طریق حجم و اندازه آن به نوع رابطه مردم و حکومت توجه می‌شود و رابطه نادرست شهروندان و حکومت کنندگان را از دلایل عدم توسعه اقتصادی می‌داند. پاسخگویی دولت به شهروندان، نبودن فساد، اقدام به اصول مردم‌سالاری، اعتماد عمومی، حق انتخاب و به حداکثر رساندن بهزیستی عمومی از ویژگی‌های اصلی حکمرانی خوب به شمار می‌رود. نتیجه تحقیق حاضر با تحقیق طاهری و ارسطو (۱۳۹۵) و ابراهیم پور و زاهدی (۱۳۹۱) و کافمن و همکاران (۲۰۱۰) همسو است.

بسته به تنوع دیدگاه‌های موجود در یک جامعه بازیگران گوناگونی هم در آن وجود خواهند داشت؛ پس، حکمرانی خوب باید منافع و سلاقی مختلف را به سمت اجماعی گسترده هدایت کند که بهترین و بیشترین منفعت را برای تمام اجتماع در پی دارد. این امر مستلزم این است که نسبت به ضروریات توسعه انسانی پایدار و چگونگی دستیابی به اهداف چنین توسعه‌ای چشم‌اندازی بلندمدت و وسیع وجود داشته باشد. این مهم نیز تنها از طریق فهم و درک مفاهیم تاریخی، فرهنگی، اجتماعی جامعه قابل دستیابی است. نتایج بخش کیفی پژوهش نشان داد که، شرایط علی این پژوهش شفافیت، اثربخشی و کارایی شناسایی شدند. پدیده محوری اجماع عمومی که در زمینه پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری پدید آمده است. نتایج تحقیق کمی نیز نشان دادند که بین اجماع‌سازی و توسعه اقتصادی-اجتماعی همبستگی بالا وجود دارد. این نتایج با یافته‌های تحقیق صفریان (۱۳۹۶) و مرادی و همکاران (۱۳۹۶) همسو می‌باشد.

در حکمرانی خوب همه افراد باید از فرصت‌های برابر برخوردار باشند. رفاه یک جامعه به تضمین این امر وابسته است که تمام اعضای آن احساس کنند در آن جامعه ذی‌نفع هستند. برای تحقق این امر همه گروه‌های آسیب‌پذیر برای افزایش توانمندی‌های خود باید از حمایت‌های لازم برخوردار باشند. نتایج تحقیق حاضر نشان داد که عدالت و انصاف به عنوان یک شاخص حکمرانی خوب همبستگی زیادی با توفیق دولت در توسعه اقتصادی و اجتماعی دارد و نتایج تحقیق با نتایج تحقیق ابراهیم پور و زاهدی (۱۳۹۱) و صفایی پور و دیگران (۱۳۹۲) همسو می‌باشد.

در اثر بخشی و کارآمدی دولت توجه به کیفیت خدمات عمومی، کیفیت بوروکراسی، صلاحیت حکمرانان شهری و میزان استقلال خدمات شهری از فشارهای سیاسی مدنظر است. بدون شک یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر توسعه

¹ Kaufman et al.

اقتصادی - اجتماعی کیفیت خدمات رسانی دولت و اثر گذاری آن بر رفاه اجتماعی و در نتیجه توسعه پایدار می باشد. در تحقیق حاضر نیز بین شاخص اثر بخشی دولت و توسعه اقتصادی اجتماعی همبستگی زیادی نشان داده شده است. به این معنا که هر قدر خدمات ارائه شده توسط دولت، کیفیت بوروکراسی، صلاحیت مسئولان شهری بیشتر باشد دولت گام مؤثر تری در راه توسعه برداشته است. نتیجه تحقیق به نتیجه پژوهش صفریان و همکاران (۱۳۹۸)، شاه آبادی و پورجان (۱۳۹۱) همسو است.

پاسخگویی و مسئولیت پذیری از یک سو به میزان و درجه توانایی شهروندان یک کشور در تعیین و انتخاب دولت خود است و از طرف دیگر نمایانگر میزان آزادی بیان، آزادی احزاب و تشکل‌ها و اجتماعات و آزادی رسانه‌های جمعی است. در تحقیق حاضر این شاخص همبستگی قابل توجهی با توسعه اقتصادی - اجتماعی نشان داده است. برای این اساس هرچه مردم نقش مؤثرتری در تعیین زمامداران و هیأت حاکمه داشته باشند، حضور و نقش احزاب و تشکل‌ها و انجمن‌ها و نظایر آنها در جامعه بیشتر باشد، و رسانه‌های جمعی استقلال داشته باشند و افرادی که زمامدار جامعه هستند و قدرت را در جامعه در اختیار دارند، پاسخگویی اعمال خود باشند، و افراد مختلف بتوانند آزادانه فعالیت و نظر خود را بیان کنند، نشان‌دهنده وضعیت بهتری از حکمرانی خوب و در نتیجه توسعه اقتصادی اجتماعی بیشتر تحقق می یابد. نتایج مربوط به این شاخص با داده‌های تحقیق (پاداش زیوه و خدایانه، ۱۳۹۴) و مرادی و همکاران (۱۳۹۶) همسو می باشد.

با توجه به نتایج بخش کمی که حاکی از ارتباط معنادار میان شاخص‌های حکمرانی خوب (مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت پذیری، اجماع سازی، عدالت و انصاف، کارایی و اثربخشی و پاسخگویی) و توسعه اقتصادی - اجتماعی و کیفی که حضور این شاخص‌ها (پاسخگویی، حاکمیت قانون، اجماع عمومی، شفافیت، کارایی و اثربخشی، حقوق مساوی، مسئولیت پذیری و مشارکت به عنوان مقوله‌های علی، اقتصاد تک محصولی به عنوان مقوله محوری، فعالیت بخش خصوصی، استقلال مردم و رسانه‌ها، نقش دولت، اشتراک دولت و مردم، ظرفیت سیاسی و سازمانی دولت، دولت و تأمین رفاه و بستر سازی دولت به عنوان مقوله‌های زمینه‌ای، تخصص، نخبه گرایی و نوآوری به عنوان مقوله‌های مداخله‌گر اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، حمایت اجتماعی و مشارکت اجتماعی به عنوان مقوله راهبرد نظریه زمینه‌ای) را، حاکمیت قانون و حقوق مساوی به عنوان مقوله‌های مداخله‌گر و مشارکت به عنوان مقوله راهبرد نظریه زمینه‌ای) را ایجاد کرده است، پیشنهاد می‌شود:

- فراهم نمودن ظرفیت لازم برای بیان اعتراض و افزایش درجه پاسخگویی در قبال خواسته‌های عموم
- تقویت آزادی بیان، استقلال رسانه‌ها و آزادی فعالیت احزاب به معنای واقعی و حزبی شدن انتخابات.
- تقویت حاکمیت قانون و ظابطه به جای رابطه، این امر مستلزم همکاری سه قوه در قانون گذاری، اجرای قانون و نظارت بر اجرای قوانین می باشد.
- ارزیابی کیفیت تدوین و اجرای خط مشی‌های عمومی و دولتی، استقلال خدمات شهری و میزان اعتبار تعهدی که دولت در برابر این سیاست‌ها باید به طور مستمر ارزیابی و نقائص اصلاح گردد.
- ضرورت دارد دولت برای اعمال شفافیت سیاستهای فساد زا را از بین ببرد، ساختار اقتصاد را آزاد بنا نهد و برای باور داشتن شفافیت، سرمایه اجتماعی خود را ارتقا بخشیده و اعتماد افکار عمومی را با خود همراه سازد

- ایجاد کمیته های پیگیری عدالت، حاکم سازی شایستگی و ضوابط به جای روابط در گزینش ها و در اولویت قرار دادن طبقات محروم به ویژه زنان سرپرست خانوار و مناطق محروم که از تبعیض رنج می برند.
- قبل از تصویب قوانین، پیش نویس آن در اختیار عموم، اساتید، حقوق دانان، قضات قرار گیرد و در زمینه قابل اجرا بودن قوانین، اقدامات فرهنگی و اطلاع رسانی کافی و مناسب صورت گیرد. ه
- زمینه مشارکت فعال سازمان های غیر دولتی برای پیشگیری از ایجاد گروه ها و باندهای غیر رسمی قدرتمند و کمسیون های مستقل مبارزه با فساد فراهم گردد.
- در پایان دولت باید اولویت سیاستگذاری خود را بر بهبود شاخص های حکمرانی خوب قرار دهد. زیرا بهبود این شاخص ها در جامعه علاوه بر اینکه به طور مستقیم استاندارد زندگی شهروندان را بالا می برد، به صورت غیر مستقیم و از طریق اثرگذاری بر تعاملات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بر ارتقاء توسعه جامعه مؤثر خواهد بود. پیشنهاد برای محققان بعدی: نقد و بررسی تحقیق حاضر و استفاده از آن به عنوان پیش زمینه ای برای تحقیقات بیشتر و عمیق تر در حوزه برنامه ریزی اقتصادی - اجتماعی کشور.

منابع

- امینی، علی اکبر و خسروی، محمدعلی. (۱۳۸۹). بررسی عملکرد شهرداری در چارچوب حکمرانی خوب شهری. فصلنامه مدیریت شهری. شماره ۳۱.
- ابراهیم پور، حبیب و شمس السادات زاهدی. (۱۳۹۱). حکمرانی مبتنی بر پایداری (با تأکید بر حفاظت محیطی). چاپ اول. تهران: انتشارات سمت.
- برادران شرکاء و ملک الساداتی. (۱۳۸۷). تأثیر حکمرانی خوب (براساس شاخص‌های بانک جهانی) بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب (۲۰۰۵-۱۹۹۶)، راهبرد مجله ۴(۴۹): ۲۷-۵۲.
- جغتایی، فائزه و همکاران. (۱۳۹۵). ابعاد و مؤلفه های توسعه اجتماعی در برنامه های توسعه، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال شانزدهم، شماره ۵۵: ۶۳-۸۸.
- حاجی یوسفی، امیر محمد. طالبی، محمد علی. (۱۳۹۵). موانع مشارکت در چالش میان فرهنگ و حکمرانی خوب از دید مدیران ارشد دولت ج.ا.ایران. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۲(۱): ۷-۴۰.
- رزمی، محمدجواد، صدیقی، سمیه و سمانه رضاییان. (۱۳۹۴). الزامات تحقق حکمرانی خوب برای دستیابی به توسعه انسانی، دو فصلنامه علمی - تخصصی پژوهش‌های اقتصاد توسعه و برنامه ریزی، سال چهارم، شماره دوم.
- شیرزادی، رضا و الهام سخایی. (۱۳۹۰). رابطه حکمرانی با شاخص های توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورهای برگزیده، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال نهم، شماره ۲: ۷۵-۵۳.
- شاه آبادی، ابوالفضل و عبدالله پورجان. (۱۳۹۰). جهانی شدن و برنامه توسعه در ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۰)، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال سوم، شماره ۱۲: ۱۷۵-۱۹۸.
- شاه آبادی، ابوالفضل و عبدالله پورجان. (۱۳۹۱). رابطه حکمرانی با شاخصهای توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورهای برگزیده، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال نهم، شماره ۲: ۷۵-۵۳.
- شقایقی شهری، وحید. (۱۳۹۶). ارزیابی برنامه های پنج ساله توسعه کشور از منظر تحقق اهداف اقتصادی سند چشم انداز، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۵، شماره ۹۴.
- شریف کریمی، محمد و همکاران. (۱۳۹۶). بررسی ارتباط و تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در ایران؛ با رویکرد تصحیح خطای برداری، دو فصلنامه جامعه شناسی اقتصاد و توسعه، سال ششم، شماره ۳: ۱۵۵-۱۲۷.
- صفریان، روح الله و سید جواد امام جمعه زاده. (۱۳۹۶). الگوی حکمرانی خوب؛ سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی همه جانبه، فصلنامه دولت پژوهی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال سوم، شماره ۱۲.
- صفریان، روح الله، شهرام نیا، امیر مسعود، مسعودنیا، حسین و سید جواد امام جمعه زاده. (۱۳۹۸). الگوی حکمرانی خوب و توسعه‌ی اقتصادی در ایران و ترکیه (۲۰۰۶ تا ۲۰۱۷)، فصلنامه فصلنامه رهیافت های سیاسی و بین المللی، دوره ۱۱، شماره ۲.
- طاهری، محسن. ارسطا، محمد جواد. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی مبانی اصل شفافیت از دیدگاه اسلام و نظریه حکمرانی خوب. مجله پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب. ۳(۳): ۲۷-۱.

عیسی‌زاده، سعید و احمدزاده، اکبر. (۱۳۸۸). بررسی اثر عوامل نهادی بر رشد اقتصادی با تأکید بر نهادهای حاکمیتی (مطالعه موردی بین کشوری برای دوره ۱۹۹۶-۲۰۰۵). پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۱۳ (۴): ۱-۲۸.

غفاری، غلامرضا و امیدی، رضا. (۱۳۸۸)، کیفیت زندگی، شاخص توسعه اجتماعی، تهران: نشر شیرازه.

فوزی، یحیی (۱۳۹۵)، تحول دولت‌ها و عملکرد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، د سال هفتم، شماره سوم: ۲۷-۵۸.

قاضی طباطبایی، محمود و همکاران. (۱۳۹۰)، ارزیابی الگوی نظری حکمرانی خوب در تبیین وضعیت توسعه انسانی، توسعه روستایی، دوره چهارم، شماره ۱: ۳۹-۵۲.

کریمی، محمد شریف و همکاران. (۱۳۹۶)، بررسی ارتباط و تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در ایران؛ با رویکرد تصحیح خطای برداری، دو فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال ششم، شماره سوم: ۱۲۷-۱۵۵.

کمجان، اکبر و پروانه سلاطین. (۱۳۸۷)، اثر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در گروه کشورهای منتخب OPEC و OECD، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال دوم، شماره ۲: ۱-۲۴.

مرادی، مهدی و علی سلمانپور. (۱۳۹۶)، تأثیر حکمرانی خوب بر توزیع درآمد در کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی، جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۴ (۱۰): ۳۳-۵۹.

میره بیکی، سید وحید. (۱۳۹۴)، بررسی تطبیقی رابطه رانتیریسیم و الگوی حکمرانی خوب: مطالعه شش کشور ایران، کویت، آذربایجان، اندونزی، مالزی و ترکیه فصلنامه علوم اجتماعی، سال ۲۵، شماره ۷۳.

مصطفوی، سید محمد حسن. (۱۳۹۵)، مروری بر برنامه‌های توسعه کشور با تأکید بر برنامه ششم و مقایسه آنها با معیار برخی شاخص‌های مرتبط با اقتصاد اسلامی، همایش برنامه ششم توسعه از دیدگاه اقتصاد اسلامی.

محمدپور، احمد. (۱۳۹۲)، روش تحقیق کیفی ضد روش ۱ و ۲. تهران: جامعه‌شناسان.

ندیری، محمد و محمدی، تیمور. (۱۳۹۰). بررسی تأثیر ساختارهای نهادی بر رشد اقتصادی با روش GMM داده‌های تابلویی پویا، مدل‌سازی اقتصادی ۵ (۳): ۱-۲۴.

نصیرخانی، پرویز. (۱۳۹۳). تأثیر حکمرانی خوب به عنوان شاخص اخلاقی بر رشد اقتصادی. فصلنامه علمی - ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۷: ۸۵-۱۰۴.

نیکونبستی، علی. (۱۳۹۱)، حکمرانی و توسعه: گذشته، حال، آینده، فصلنامه علمی و پژوهشی برنامه و بودجه، سال ۱۶، شماره ۴: ۱۲۹-۱۵۴.

Akram, Z., Wajid, S., Mahmood, T., & Sarwar, S. (2011). Impact of poor governance and income inequality of poverty in Pakistan. *Far East Journal of Psychology and Business*, 4(3), 43-55.

Alidu Bukari, Gbensuglo (2015), Governance and Socio-Economic Development Debate in Sub- Saharan Africa: Issues and Perspectives in Ghana, *Social Science Review* Volume 1, Issue 1.

- Dzhumasev, R. (2014). Corruption and growth: The role of governance, public spending, and economic development. *Economic Modeling*, 37: 202-215.
- Anchorena, J. and F. Anjos (2008), *Social Ties and Economic Development*, Working Paper, Electronic Copy Available at: <http://ssrn.com/abstract>.
- François, P. (2002), *Social Capital and Economic Development*, Rutledge, First Published.
- Fayissa, B., & Nsiah, C. (2013). "The impact of governance on economic growth in Africa". *Journal of Developing Areas*, 47(1), 91-108.
- Grootaert, C. and T. Bastelaert (2002), *The Role of Social Capital in Development*, Cambridge: Cambridge Univ.
- Gilbert Niyongabo, (2003). Trade openness policy, Quality of institutions and economic growth. University Auvergne Clermont, Ffrand, France.
- Huang, C.J., and Ho, Y.H., (2017) Governance and economic growth in Asia, *North American Journal of Economics and Finance*, 39, 260-272.
- Huynh, Kim P, Jacho-Chavez David T. (2009) Growth and Governance: A Nonparametric Analysis, *Journal of Comparative Economics*, 37, 121-143.
- Imran, Muhammad & Bano, Sumaira & Azeem, Masood & Mehmood, Yasir & Ali Abid, (۲۰۱۲), "Relationship between Human Capital and Economic Growth: Use of Co-integration Approach", *Journal of Agriculture & Social Sciences*, Vol. ۸, No. ۴, PP: ۱۳۵-۱۳۸.
- Mauro, P. (1993), corruption and Growth, *Quartely Journal of Economics*, Vol. 110 (3): 681-712.
- Oueslati, A., & Labidi, M. (2015). Growth, inequality and governance: A case of mena countries. *SSRG International Journal of Economics and Management Studies*, 2(2), 28.
- Shah, Anwar., Hunther, Jeffer.W. (2006). *Local Governance in Developing Countries (Public -Cector Governance and Accountability)* Washington DC: World Bank Publications.
- World Bank, (2019 Update), "The Worldwide Governance Indicators, (WGI)